

Слободан Бјелица
**УСПОН НОВОГ САДА
1918–1941.**

Уредник
Зоран Колунџија

Рецензенти
Академик Љубодраг Димић
др Биљана Шимуновић Бешлин

Фотографије на корици снимљене приликом откривања споменика
Светозару Милетићу 1. октобра 1939.

СЛОБОДАН БЈЕЛИЦА

УСПОН НОВОГ САДА 1918–1941.

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ
ГРАДА НОВОГ САДА

Три ослобођења

ПРЕДГОВОР

Српска историографија није богата научно утемељеним монографијама о разноврсним проблемима везаним за прошлост градова. Бројне су само хронике насеља које описују доба Другог светског рата, а које су настајале у специфичном историјском времену уз велики подстицај државе, односно, често пригодни и писани од лаика, кратки прегледи целокупне прошлости појединих места. Изузетак је донекле Београд, чији је историјски развој опширно приказан у тротомној *Историји Београда*. Тек у последње време нешто више пажње се посвећује значају српских градова и њиховом утицају на модернизацијске процесе у нашој прошлости. Узимајући све то у обзир, ипак се морамо сложити са закључком да су „град и грађанин заборављене теме српске историографије“.¹

Са друге стране, светска научна продукција о различитим аспектима градског живота у прошлости је пребогата. Безброј књига, специјализовани часописи, озбиљни пројекти који се тичу такозване урбане историје показатељ су да је овај релативно млад историјски жанр у последњих неколико деценија доживео прави процват, посебно у Америци и Западној Европи. У прилог томе, наведимо мишљење једног савременог научника: „Европски градови настају са Европом, у извесном смислу стварају Европу, они су можда најважнији смисао постојања Европе као посебног историјског ентитета, основна карактеристика европске цивилизације и онда када постане доминантна у свету.“² Чини се да су данашњи историчари дубоко утиснули у своје памћење речи славног мислиоца Освалда Шпенглера: „Историја света је историја градских људи. Народи, државе, политика и религија, све уметности, све науке почивају на једном профеномену људског бића: граду.“³

---

¹ Мирослав Перишић, *Ваљево, град у Србији крајем 19. века (1870–1903)*, Београд–Ваљево, 1998, 12.

² Леонардо Беневоло, *Град у историји Европе*, Београд, 2004.

³ Освалд Шпенглер, *Проиаси Зайада*, књига 2, Београд, 1937, 105–106; Прворазредни значај градова у развоју западне цивилизације уочио је и Луис Мамфорд (види: Луис Мамфорд, *Град у историји*, Загреб, 1988).

Неспорно је да Нови Сад представља за истраживаче историје модерног доба нарочити научни изазов. Иако релативно „млад“ град, основан крајем XVII века, Нови Сад је већ 1748. године стекао статус Слободног краљевског града у Хабсбуршкој монархији, а у наредном, XIX веку, постао, по Шафарiku „гнездо Српства“ а према Вуку Караџићу „највеће општество српско на свијету“. Константин Богдановић је Нови Сад доживљавао као „средоточије Српства“, док га је Данило Медаковић описивао као „Рацки Париз“. Епитет „Српска Атина“ наш град је понео у Милетићево време, након ког су уследиле деценије када је престоница ослобођене Србије, Београд, све више преузимала место политичког, економског, па и културног средишта целокупног српског народа, а Нови Сад, пред налетима мађаризације, све више губио своје српско обележје.

Прекретницу у развоју Новог Сада представљала је 1918. година,⁴ која је Нови Сад са периферије Аустроугарске царевине (и из сенке Суботице, Сомбора и Будимпеште) преместила у средиште северних крајева новостворене југословенске државе. У периоду од краја Првог па до почетка Другог светског рата, Нови Сад је доживео за њега дотле незапамћен економски, демографски и урбанистички напредак, праћен њему до тада такође непознатим административним значајем. Целокупан тај развој, који је умногоме одредио и будућу улогу Новог Сада као главног града Аутономне покрајине Војводине (а у наше време и европске омладинске престонице и европске престонице културе), био је мотивисан разлозима превасходно политичке природе, то јест потребом да се створи јако национално и државно упориште на етнички мешовитом северу земље. Разлоге због којих је баш Нови Сад изабран да постане носилац политике „национализовања“ Војводине налазимо у његовом географском положају, националној структури новосадског становништва, као и у великој културној традицији коју је тај град баштинио. Приказати свеколики преображај који је Нови Сад доживео у две међуратне деценије, као и узроке и последице које су тај процес условиле, односно из њега проистекле, научни је циљ ове монографије.

Истраживање историје града са собом носи и посебне методолошке проблеме. Када је реч о проучавању политичких прилика, потребно је раздвојити порекло специфичних локалних појава од општих националних процеса који се одражавају на ужем нивоу. Поред тога немогуће је издвојити локалну историју из регионалних оквира.⁵ Увек је присутна и дилема

⁴ „Променом империјума“ у Новом Саду на крају Првог светског рата детаљније смо се позабавили у монографији *Ослобођење Новог Сада 1918. године – сведочанства и полемике*, Нови Сад, 2018.

⁵ Бранко Петрановић, *Историографија и револуција*, Београд, 1984, 250–252.

колика је била улога појединих личности у креирању и спровођењу градске политике, а колико је она била условљена неким општим процесима у друштву. Такође, када пише о граду у ком је рођен и у коме живи, историчар мора да пази да не потпадне под утицај „локалпатриотизма“. Велику тешкоћу, али и изазов при писању овог рада представљала је чињеница да се у литератури на српском језику не може пронаћи ниједан рад сличног обима и облика који би могао да послужи као методолошки узор. Свесни опасности некритичког преузимања готових модела из стране литературе и њихове примене на специфичне услове политике и друштва прве југословенске државе, покушали смо да створимо оригинални методолошки концепт, ослањајући се на прикупљену грађу. Тај концепт карактерише, пре свега, хронолошко-тематска структура.

Прва глава ове књиге осликава политичку историју Новог Сада од 1919. до 1929., док друга обухвата период од 1929. до 1941. године. Овакву периодизацију сматрамо оправданом како са становишта новосадске, тако и са становишта националне историје. Граничне године су неспорне: настанак и разбијање југословенске државе, док се 1929. година уобичајено посматра као прекретница у политичкој историји Југославије због увођења краљевог личног режима и укидања парламентаризма. Такође, за сам Нови Сад је та година веома важна јер је он тада постао седиште Дунавске бановине, једне од девет административних јединица Краљевине Југославије, што му је донело највећи политички значај у његовој дотадашњој историји. Оваква периодизација није примењена у две последње главе књиге због карактеристичне проблематике коју обухватају (привредне и културно-просветне), а за чије развојне процесе не би била релевантна.

У деценији после успостављања редовних локалних власти 1919. године, мада није био највећи град северно од Саве и Дунава, Нови Сад је био предвиђен за улогу центра из ког ће се спроводити процес „национализовања“ Војводине, што је значило да град треба да се развије и да добије на значају, првенствено у политичком погледу. Заговорнике такве политике првенствено проналазимо међу новосадском владајућом елитом. Она се двадесетих година упустила у утакмицу са представницима других војвођанских градова, пре свега Сомбора и Суботице, за превласт и улогу будућег пречанског центра, што се највише огледало у борби за седишта разних државних установа. Такође, у овом периоду Нови Сад је био поприште великих сукоба политичких странака, које су ту имале седишта својих огранака за Војводину.

У времену од октобра 1929. до априла 1941. године, које обухвата друга глава монографије, Нови Сад је имао изузетну важност, захваљујући томе што је постао главни град једне од девет бановина које су чиниле Кра-

љевину Југославију. Тада је Нови Сад коначно однео превагу над својим традиционалним супарницима у Војводини, а због територијалног опсега Дунавске бановине постао гравитациони центар и за подручје Шумадије и источне Србије. Истовремено, мада је био суспендован демократски поредак, у Новом Саду је током тридесетих година бујао политички живот. Режим је, у складу са већим политичким значајем Новог Сада, још више настојао да град постане ослонац државне политике на југословенском североистоку, који је имао специфичну етничку структуру. Истовремено, Нови Сад је постао важно средиште опозиционог покрета, који је, поред захтева за демократизацијом политичког живота, захтевао и децентрализацију земље, те је Нови Сад представљао право поприште борбе идеја.

У трећој глави књиге је приказан преглед неспорног економског напретка који је Нови Сад доживео између два светска рата. Упркос великим кризама у које је западала југословенска економија, Нови Сад је у две међуратне деценије доживео интензивнији развој него у било ком периоду у својој дотадашњој прошлости. Тај напредак се опажао не само у броју и величини привредних предузећа, него и у аспектима демографије, саобраћајне инфраструктуре, урбанистичког развоја и тако даље. За то је било заслужно више фактора: повољан географски положај града, предузимљивост новосадских привредника, али и подршка централне власти.

У четвртој глави монографије је сагледан културно-просветни аспект политичког развоја Новог Сада. У времену од 1918. до 1941. године културној политици у Војводини је придавана посебна пажња, а Нови Сад је у том смислу имао нарочито место, као политички центар али и као традиционално српско културно средиште. У том смислу, долазило је и до извесне контрадикције: подстицан је развој културе у Новом Саду, а истовремено је оближњи Београд, као престоница, односио превагу над свим регионалним центрима. Упркос свим напорима да сачувају свој значај и после уједињења, најзначајније културне установе у Новом Саду: Матица српска и Српско народно позориште у томе нису успеле. У погледу просвете, Нови Сад је доживео изванредан напредак између два светска рата, али нескривена тежња градских отаца да он постане и универзитетски град тада није могла бити остварена.

Досадашња историографија дотицала се само појединих сегмената прошлости Новог Сада између два светска рата, која није систематски истраживана, за разлику од ранијег периода о ком су опширно писали Мелхиор Ердунхељи у *Историји Новог Сада*, односно Васа Стајић у својим бројним монографијама и радовима. Темељно је проучаван једино раднички покрет који се у међуратном периоду развијао у Новом Саду, којим се бавила читава једна генерација новосадских историчара. Од веће

користи при писању овог рада била су објављена сећања сведока и актера догађаја у међуратном Новом Саду, међу којима се издваја волуминозни *Лейойис о Влаовићима* Душана Поповића, пре свега због извода из рукописа пишчевог оца, Даке Поповића. Новосадска прошлост привлачила је и привлачи пажњу и бројних публициста, но ипак морамо закључити да је литература која се односи на историју Новог Сада између два светска рата прилично оскудна.

Са друге стране, архивска документација која сведочи о теми ове књиге прилично је богата и добро сређена, мада не увек од велике употребне вредности за историчара. Фонд који је највише коришћен је, природно, фонд Градског поглаварства Новог Сада, који се чува у Историјском архиву Новог Сада. У оквиру њега, поред осталог, веома су корисни записници градске скупштине, који су у потпуности очувани за период 1919–1941. године. И други фондови новосадског градског архива (Градско начелство, Новосадски срез, Петроварадинска општина) били су од велике користи приликом истраживања. Мноштво података пружили су фондови Архива Војводине (Дунавске бановине, Бачке области, Народне управе за Банат, Бачку и Барању, Трговинско-индустријске коморе, Удружења индустријалаца и други). Такође, коришћени су и документи похрањени у Архиву Југославије, из фонда Милана Стојадиновића и фонда Централног пресбиреоа, као и у Музеју Војводине, највише из фонда Бивше југословенске војске. Проблематика коју ова документација приказује различитог је карактера и веома је разноврсна. Док фондови Историјског архива Новог Сада пружају углавном детаљан преглед рада градске управе, дотле они из осталих архива сведоче о политичком животу, односу државне власти према Новом Саду, националном питању, а прилично и о економији града. Сви ови документи су углавном формалног карактера, изузимајући личне заоставштине и преписку из Рукописног одељења Матице српске.

Овај недостатак покушали смо надокнадити обимним истраживањем оновремене периодике. Како је Нови Сад у међуратном периоду био један од градова са најразвијенијом штампом, посебно политичком, несумњиво је да је очуваност исте у Библиотеци Матице српске умногоме олакшала писање овог рада. Наведимо само као пример да је између два светска рата у Новом Саду, и поред велике конкуренције у облику престоничке штампе, излазило више дневних новина (*Застава*, *Јединство*, *Југословенски дневник*, *Дан*...). Ти листови су дешавањима у свом граду, првенствено политичким, давали примат у односу на све друго, тако да се са страница новосадске штампе могу пратити сви проблеми који су потресали град. Периодична штампа је још више била везана за политичке догађаје у граду, јер су многи листови и оснивани са циљем не само да информишу гра-

ђане, него и да врше политичку пропаганду. На крају, али никако најмање важно, прегледали смо и бројне зборнике докумената, брошуре, годишњаке, статистике и слична издања која сведоче о динамици у свим сферама живота негдањег Новог Сада.

Резултат нашег истраживања први пут се нашао пред читаоцима 2008. године, у виду монографије *Политички развој Новог Сада између два светска рата*, публиковане у едицији докторских дисертација Филозофског факултета у Новом Саду. У деценији која је уследила обавили смо додатна истраживања и помно пратили рад других колега – историчара Новог Сада. Сазнањима добијеним на овакав начин надограђен је рукопис објављен пре петнаест година, те књига која се широј читалачкој публици презентује под популарнијим насловом *Усион Новог Сада 1918–1941*. заправо представља измењено, допуњено и илустровано издање напред поменуте монографије. Свакако, ова књига не представља „коначну реч“ о Новом Саду између два светска рата, већ путоказ за даља истраживања непрегледне архивске документације, али и пребогате новосадске штампе издаване у међуратном периоду – пре свега оне која је излазила на немачком и мађарском језику, а коју због језичке баријере нисмо прегледали.

Анасѿас Боцарић (1938): Велика народна скуѿишћина Срба, Буњеваца и осћалих Словена из Банайћа, Бачке и Барање 25. новембра 1918.

Немачки војници сѿроводе колону срѿске заробљене војске на железничку сћаницу у Новом Саду 1915.

Улазак срѿске војске у Нови Сад 1918. Новосађани су се обрадовали ослобођењу и имали су значајну улоју ѿри одлучивању о ѿрисаједињењу ѿерићорије Краљевини Србији.

Најозбилнији суиарник радикалима у борби за іласове Новосађана, іпоком двадесетих іодина, била је Демокрайська сїранка. Та іарїија је основана маја 1919. іодине, фузијом србијанских ойозиционих сїранака са различийим орїанизацијама и іојединцима из осїалих јуіословенских іокраїна. У Војводини су у сасїав Демокрайске сїранке ушле неке еформалне іолийичке іруїе, као и іојединци који се до іада нису бавили іолийиком или су іо чинили у сасїаву различийих іолийичких іарїија. Војвођански и новосаски іредводници демокрайїа су били инїелекїуалци који су имали изразийїе јуіословенско ойредељење неіо радикали, іре свих Тихомир Осїоїић, Милан Пеїровић и Пеїар Коњовић, али су се они врло брзо іовукли из акїивне іолийике, насїављајући само да се іовремено оїлашавају на сїраницама сїраначкої лисїа „Јединсїво”.

Тихомир Осїоїић

Пеїар Коњовић

Глава прва

СЕДИШТЕ БАЧКЕ ОБЛАСТИ

Политичке странке у Новом Саду 1919–1929.

Политички живот југословенске државе, у првој деценији њеног постојања, карактерисало је постојање мноштва политичких партија, које су у релативно слободном и демократском надметању покушавале да дођу на власт и спроведу своје програме, који су артикулисали различите националне, социјалне, економске, а често и личне интересе. Свако кључно политичко питање у држави одражавало се и на локалном нивоу, па је и Нови Сад био поприште међустраничких, али и сукоба унутар самих партија. Све релевантне политичке странке придавале су Новом Саду велики значај, као неформалном средишту Војводине, и у њему су имале своје важне одборе. Сами Новосађани, навикнути на буран политички живот још у доба Аустроугарске, радо су у њему учествовали. Многи од њих, отпочевши политичку каријеру у свом граду, били су касније у прилици да као посланици, министри и други истакнути функционери, одлучујуће утичу на управљање земљом.

Од проглашења југословенске државе 1. децембра 1918. године па до усвајања Видовданског устава 28. јуна 1921. године, у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца је трајао период државно-правног провизоријума, доба када старе установе нису сасвим одумрле а нове још нису биле заживеле.⁶ Владе без ауторитета су се смењивале, а функцију парламента обављало је Привремено народно представништво, састављено од посланика који нису били изабрани него наименовани.⁷ То је било време када су се оснивале

---

⁶ Љубодрај Димић, *Историја српске државности Србија у Југославији*, Нови Сад, 2001, 50.

⁷ Више о томе у: Неда Енгелсфелд, *Први парламенти Краљевства СХС Привремено народно представништво*, Загреб, 1989.

нове политичке странке, а старе обнављале своју делатност. До првих избора оне су имале пуне две године да учврсте своју инфраструктуру, да се представе грађанима и упознају их са својим идејама. Овај процес, који је био карактеристичан за целу земљу, није заобишао ни Нови Сад.

Од политичких организација које су пре Првог светског рата деловале на подручју Војводине, после уједињења свој рад је обновила само Српска народна радикална странка Јаше Томића, и то на збору који је одржан у Новом Саду, у хотелу „Слобода“, фебруара 1919. године. Већ марта месеца војвођански радикали су се присајединили србијанској Народној радикалној странци, чиме је она добила већ изграђену инфраструктуру у Војводини. То је била велика предност у односу на друге политичке партије, које су своје одборе практично морале да стварају из почетка. Као и у целој земљи, и у Новом Саду је Радикална странка била најутицајнија и вршила је власт у граду током целог периода од 1918. до 1929. године. У редакцији новосадског листа Застава било је и седиште њеног незваничног војвођанског огранка.

Најозбиљнији супарник радикалима у борби за гласове Новосађана, током двадесетих година, била је Демократска странка.⁸ Та партија је основана маја 1919. године, фузијом србијанских опозиционих странака са различитим организацијама и појединцима из осталих југословенских покрајина. У Војводини су у састав Демократске странке ушле неке неформалне политичке групе, као и појединци које се до тада нису бавили политиком или су то чинили у саставу различитих политичких партија. Војвођански и новосадски предводници демократа су били интелектуалци који су имали изразитије југословенско опредељење него радикали,⁹ пре свих Тихомир Остојић, Милан Петровић и Петар Коњовић, али су се они врло брзо повукли из активне политике, настављајући само да се повремено оглашавају на страницама страначког листа Јединство.

Прве податке о раду Демократске странке у Новом Саду налазимо у јануару 1920. године, када је одржан „поузданички састанак“ месног одбора те партије.¹⁰ Личности које су тада словиле за прваке странке у граду били су: председник месног одбора адвокат др Милош Бокшан, инжењер Ми-

⁸ О Демократској странци писали су: Бранислав Глигоријевић, *Демократска странка и политички односи у Краљевини Срба, Хрватска и Словенаца*, Београд 1970; Десимир Тошић, *Демократска странка 1920–1941*, Београд, 2006.

⁹ Радикали су важили за странку која је превасходно била оријентисана на заштиту српских националних интереса, а њихов војвођански огранак је представљао „тврдо крило“ партије у том смислу. Слободан Бјелица, *Радикали у Војводини 1919–1929*, Београд, 2005, 51–52; О организационим основама и структури НРС види још и у: Гордана Кривокапић-Јовић, *Оклој без вишеза*, Београд, 2002.

¹⁰ *Јединство*, 195/18. 1. 1920.

ливој Матић, адвокат др Јован Латинчић и други. Кампања организовања Демократске странке по војвођанским местима крунисана је великим збором, одржаним 11. јула 1920. године у Новом Саду, пред више хиљада присталица. Демократе су са задовољством констатовале: „У непробојној кули војвођанских радикала, у центруму Војводине, Новоме Саду, досадашњој метрополи радикаскога генералштаба, манифестоване су идеје демократског програма и одобрен рад Демократске странке на један грандиозан начин.“ Актуелне поделе у свом граду тада је приметио председник Демократске странке за Војводину др Богдан Гавриловић, нагласивши да постоје „два Нова Сада, један стари Нови Сад са старим традицијама и један нови запојен модерним идејама“.¹¹

Тешке социјалне и економске прилике по окончању рата погодовале су развоју левичарских политичких идеја у граду. По броју и организованости комуниста у њему, Нови Сад је убрзо постао један од најпознатијих југословенских градова. У њему је од 1919. године деловала месна организација Социјалистичке радничке партије Југославије, будуће Комунистичке партије Југославије, а у оквиру ње је изузетно екстремна била група такозваних Пелагићеваца. Они су одржавали везе са мађарским револуционарима, а југословенске власти су сматрале да су Мађари и друге надионалне мањине главно упориште комуниста у Новом Саду као и у Војводини уопште. Новосадски комунисти су често организовали штрајкове, у просеку два до три пута недељно.¹²

Највише негодовања је изазвао штрајк који су комунисти изазвали априла 1920. године, а за чији је повод био узет случај затварања Радничког дома. Оправдавајући поступак градске полиције, градоначелник Стеван Адамовић је тврдио да је незванична сврха Радничког дома и друштва које се у њему окупљало била да „интригама поткопа ову државу и да поврати интегритет старог Мађарства“.¹³ Демократа Милош Бокшан је у штрајку назирао мађарску намеру „да освоје Нови Сад, колевку наше старе славе и величине“.¹⁴ Против штрајка је одржан и протестни збор на коме су учешће узели представници свих националности, свих странака, Сокола, добровољаца и припадници разних националних удружења. Заједничка оцена је била да се иза комунистичке активности крију противдржавне и иредентистичке намере. Стога је затражено од надлежних власти „да свом енергијом и свима законитим мерама стану на пут ширењу комунистичко-бољшевичког терора, па и самих идеја“.¹⁵

¹¹ *Јединство*, 339/14. 7. 1920.

¹² Историјски архив Града Новог Сада (даље: ИАНС), фонд 149, 759/1920.

¹³ ИАНС, фонд 150, записник са ванредне седнице Проширеног градског савета од 18. 4. 1920.

¹⁴ *Јединство*, 273/21. 4. 1920.

¹⁵ *Јединство*, 272/20. 4. 1920.

Не слажући се са револуционарним методама, које су комунисти примењивали, умерени левичари су се окупљали око Социјалдемократске странке (потоње Социјалистичке партије Југославије), чији је обласни одбор за Банат, Бачку и Барању основан у Новом Саду одмах по завршетку Првог светског рата. Ту партију „грађанске левице“ у Новом Саду је предводила група окупљена око листа Слобода: Павле Татић, др Милан Секулић, Војин Бркић, Ђура Хаднађев, Марко Нешић и други.¹⁶ Социјалисти су били главни супарници комуниста у борби за престиж међу радништвом, које су покушавали да придобију за свој умерени програм. Борба се водила речима и идејама, али је понекад долазило и до физичких обрачуна. Како би побољшали положај радника и градске сиротиње, новосадски социјалисти су неуморно деловале у градском представништву и различитим установама за заштиту радничких интереса. Социјалисти нису забележили неки већи успех у Новом Саду до 1929. године, изузев што је др Милан Секулић у једном мандату био изабран за народног посланика.¹⁷ Своје одборе су, првих година после уједињења, у Новом Саду основале још неке странке, које, међутим, никада нису играле запаженију улогу у политичком животу града: Земљорадничка, Српска, Ратничка...

Прилику да провере свој углед међу Новосађанима политичке странке су први пут добиле новембра 1920. године на изборима за Уставотворну скупштину. Све партије су са великим ентузијазмом ступиле у предизборну кампању, одржавале зборове и конференције, а по спектакуларности и масовности неприкосновени су били скупови које су организовали радикали. Агитациони боравак председника владе Николе Пашића у Новом Саду, крајем октобра 1921. године, радикали су претворили у догађај од националног значаја. Непрегледна маса људи је приредила величанствен дочек Пашићу који је први пут од присаједињења дошао у Нови Сад. Између осталог, на свечаној седници новосадског Проширеног градског савета, која је била сазвана на захтев радикала, Пашићу је додељен назив почасног грађанина Новог Сада а Ђурчијска улица у центру града понела је његово име.¹⁸ Седници нису присуствовали одборници Демократске странке, уз објашњење да им градски начелник није на време доставио

¹⁶ Мила Чобански, Звонимир Голубовић, Живан Куманов, *Нови Сад у рату и револуцији*, књига I, Нови Сад, 1976, 56.

¹⁷ Милана Секулића су неколико година касније на збору у једном бачком селу напали и испребијали припадници СРНАО, тако да се повукао из активне политике и у њу се вратио тек 1930. године. *Политичке странке у Војводини 1918–1946*, лична збирка Илије Комненовића.

¹⁸ Поздрављајући Николу Пашића, градоначелник Стеван Адамовић је изјавио: „И ја као градоначелник сматрам се сретним и пресретним што је баш мени било суђено да Вама Господине Председниче саопштим ову одлуку, Вама кога сам од година амо сматрао за живу инкарнацију велико српске идеје. Када су Вас заступници грађанства овог лепог града одликовали са највећим одличјем које они могу дати, одликовали су и самог себе и град Нови Сад...“ ИАНС, фонд 150, записник са Свечане седнице проширеног градског савета од 24. 10. 1920.

позивнице за седницу. Пашићев избор су због тога називали бламажом и бруком наводећи да је нечувено да само једна одборничка група, уз помоћ гостију и других лица којима није било место у свечаној магистратској дворани, додели некој особи почасну диплому.¹⁹

Резултати избора за Уставотворну скупштину у Новом Саду су се знатно разликовали од оних који су остварени на нивоу целе земље.²⁰ Док су у скупштини по броју мандата радикали и демократе били изједначени, у граду Новом Саду су радикали освојили готово двотрећинску већину гласова (1812 од 2758). Отуда су Славко Милетић, Миладин Свињарев, Марко Вилић и Јанко Перић, у наредне више од две године, представљали новосадске бираче у парламенту. Демократе, чију је листу предводио Милош Бокшан, добили су свега 377 гласова, комунисти 324, социјалдемократе 247 гласова и тако даље.²¹ На завидан успех радикала свакако је утицала и чињеница да, због незавршеног процеса оптирања, Немци и Мађари нису имали право да учествују на овим изборима.

Са добијањем бирачког права, припадници немачке и мађарске мањине су се почетком 1922. године организовали у политичке странке, које су своје подружнице у Новом Саду основале тек 1924. године. Први председник месне организације Немачке странке био је Вилим Вајс,²² док се на челу новосадског одбора Мађарске странке налазио власник листа Делбачка, свештеник Фрања Фат. Челници Мађарске странке у Новом Саду су сматрани за велике иредентисте, а њихово деловање је изазивало подозрење и војних власти.²³ Словаци су још од раније били организовани у Словачку народну странку Људевита Мичатека, која је имала чланове у Новом Саду а поготово у околним селима. Недовољно бројни да самостално иступе на изборима, Словаци су покушавали да сарадњом са другим странкама: Радикалном, Независном радикалном, Демократском, Самосталном демократском, дођу до својих представника у парламенту, али увек без успеха.

¹⁹ Заступник Социјалдемократске странке у градском представништву Павле Татић се том чину на самој седници успротивио тврдњом: „да у нормалним приликама поводом овог предлога може бити не би ни узимао реч; али данас у изборној кампањи овај акт сматрам као трик радикалне странке у сврху изборне кортешације... Жалосно је, и по нас и по г. Пашића да га данас предлажу за почасног грађанина Новог Сада они исти људи, који су 1913. године за почасног грађанина бирали злогласног грофа Стевана Тису.“ ИАНС, фонд 150, записник са Свечане седнице проширеног градског савета од 24. 10. 1920.

²⁰ О резултатима тих и свих осталих парламентарних избора до укидања парламентаризма види у: Бранислав Глигоријевић, *Парламент и политичке странке у Југославији (1919–1929)*, Београд, 1979.

²¹ *Застава*, 273/5. 12. 1920.

²² *Савремени Нови Сад*, 16/20. 9. 1924.

²³ ИАНС, фонд 174, 505/1926.

После полугодишњег рада, Уставотворна скупштина је, првенствено захваљујући сарадњи радикала и демократа, усвојила 28. јуна 1921. године Видовдански устав. На дан када је регент Александар полагао заклетву на Устав, комуниста Спасоје Стејић је бацио бомбу на његова кола, која је експлодирала али није никога убила. Истрага је утврдила да је Стејић био део једне широке терористичке завере, која је добрим делом организована у Новом Саду, што му је у београдској штампи донело неславну титулу „бољшевичког“ града. Државни органи су сматрали да је Нови Сад, уз Загреб, Љубљану, Сарајево, Ниш и Суботицу главни центар комунистичке делатности,²⁴ а да се градска полиција „показала неактивна у вршењу дужности, а нарочито у надзору над радом разорних елемената.“²⁵ Како би скинули такву хипотеку са свог града, све новосадске политичке и националне организације су организовале масован збор, на којем је осуђена комунистичка делатност.²⁶

С обзиром на то да им је партија ускоро била забрањена, комунисти су наставили да делују илегално. Притисак режима, прогони и хапшења чинили су своје, тако да је утицај партије у граду јако ослабио. Мада малобројни, новосадски комунисти били су обухваћени фракцијским борбама које су захватиле њихову партију у целини, а поводом националног питања. Поделили су се на следбенике Симе Марковића, или, како се говорило, „присталице Београда“, које су у Новом Саду представљали Јован Шипош и Јован Орос, односно „присталице Загреба“ које је предводио Андрија Полгар. Нови Сад је, током 1927. године, важио за једно од највећих упоришта „Симиноваца“, које је партијско руководство успело да сублимише тек наредне године.²⁷

Премда су намеравали да искористе слабост комуниста и да постају водећа снага међу радничком класом, као и да гласачко тело пронађу међу припадницима националних мањина, социјалисти то нису успели. У Новом Саду, слично као и у целој држави, они су остали једна мала, иако веома активна и гласна партија. Највеће заслуге за такву репутацију имао је елоквентни и агилни новинар Павле Татић, који није пропуштао прилику да, било у Градском савету, било на протестним скуповима, скрене пажњу власти на тежак положај новосадске сиротиње. Социјалисти су

²⁴ Музеј Војводине (даље: МВ), Општа збирка, 20101.

²⁵ ИАНС, фонд 150, 15764/1921.

²⁶ И градско представништво се изјаснило, телеграмом упућеном регенту, поручивши му да „са неизмерним огорчењем и неисказаном потресеношћу је грађанство Новог Сада примило вест о злочиначком агентату упереном против Ваше узвишене личности...“ ИАНС, фонд 150, записник са ванредне седнице Проширеног градског савета од 30. 6. 1921.

²⁷ О комунистичком покрету у Новом Саду види више у: Данило Кецић, *Револуционарни раднички њокрећ у Војводини 1917–1921*, Нови Сад, 1972; Миленко Палић, *Раднички њокрећ у Војводини 1921–1929*, Нови Сад, 1973.

били веома склони деобама и међусобним свађама, а посебно негативно је на углед странке утицао сукоб у руководству месне организације. После изборног неуспеха 1925. године на једну страну су стали Војин Бркић и Милан Секулић, а на другу Павле Татић, који је задржао контролу над партијским листом *Слобода*.²⁸ Татић је јула 1926. године суспендован са места секретара Радничке коморе, па је напустио странку и основао сопствену, чији је био једини представник у новосадском Градском савету после општинских избора 1927. године.²⁹

На политичкој сцени града су од почетка доминирале и бориле се за превласт две партије: Радикална и Демократска, које су током наредних година и саме биле озбиљно захваћене унутрашњим сукобима и деобама. Период коалиционе сарадње радикала и демократа, крунисан усвајањем Видовданског устава, није дуго потрајао и неминовно је било расписивање ванредних парламентарних избора за март 1923. године. У изборну кампању радикали су ушли ослабљени одвајањем другог човека странке, Стојана Протића, и његових следбеника који су основали Независну радикалну странку и поднели посебну изборну листу. Новосадске „Протићевце“ предводили су Коста Хаџи и Мита Клицин, а на њиховој изборној листи за Нови Сад налазило се и име бившег градоначелника Стевана Адамовића.

На другој страни, званични радикали су кандидовали Миту Ђорђевића, др Миладина Величковића Свињарева, Марка Вилића и др Славка Милетића, а оштрица њихове критике је, током кампање, била уперена управо према бившим страначким колегама. Демократе, надајући се да ће профитирати на неслози радикала, за носиоца своје изборне листе поставили су самог Светозара Прибићевића.³⁰ Ипак, Радикална странка је опет убедљиво победила у Новом Саду и то са 1767 гласова, док су демократе добиле 394, социјалисти 290, Протићевци 287 гласова и тако даље.³¹ Опозиција је свој неуспех оправдавала наводним манипулацијама градске власти са изборним списковима.³² У новом сазиву Скупштине Нови Сад су представљали радикали Мита Ђорђевић и др Славко Милетић, који је постао и у више мандата остао министар народног здравља.

Политички живот у Краљевини СХС је током наступајућих година био веома буран. Владу је после избора формирала победничка Радикална странка, на челу са Николом Пашићем. Демократска странка је покушала да радикалску хегемонију подрије савезом са хрватским, муслиманским и

²⁸ Душан Попов, *Српска штиампа у Војводини 1918–1941*, Нови Сад, 1983, 230.

²⁹ Миленко Палић, *Устџанове за заштитију и осигурање радника у Војводини 1918–1941*, Нови Сад, 1986, 61; Памтећи какве им је проблеме правио, те страхујући од могуће конкуренције, комунисти су Татића ликвидирали убрзо по ослобођењу града 1944. године. *ЕНС*, 28, 32–34.

³⁰ *Јединство*, 1088/13. 2. 1923.

³¹ *Застава*, 62/19. 3. 1923.

³² *Слобода*, 8/25. 2. 1923.

словеначким политичким представницима. Због тога је, у пролеће 1924. године, из странке и њеног посланичког клуба иступио Светозар Прибићевић, повукавши за собом углавном чланове из „пречанских“ крајева. Основао је Самосталну демократску странку и ступио у коалицију са радикалима.³³ Новосадски одбор Демократске странке, на челу са Милошем Бокшаном, ставио се у службу Прибићевића, а значајну подршку новој странци је пружио и богати Ђока Дунђерски.³⁴ Најистакнутији представници СДС-а у Новом Саду били су: др Александар Моч, који је све више потискивао др Бокшана, потом др Коста Хаџи старији, др Радивоје Каленић и др Јоца Ненадовић. Оне демократе које су остале одане председнику странке Љуби Давидовићу формирале су нову организацију, на чије чело је дошао др Бранко Николић, краљевски јавни бележник, а уз њега и адвокат др Милан Матић.³⁵ Касније је у месно руководство демократа укључен и банкар Живорад Богдановић, као и представници националних мањина.

Давидовићеве демократе су ускоро имале прилику да, заједно са својим политичким савезницима, формирају владу.³⁶ Она међутим није била дугог века, па је на власт, крајем 1924. године, ступила коалиција Пашић – Прибићевић и расписала парламентарне изборе за фебруар 1925. године. Иако се после Протићеве смрти већина његових новосадских следбеника вратила под окриље Радикалне странке, крајем 1924. године у тој партији су се појавиле нове поделе, мотивисане личним разлозима. Пословни кругови су покушавали да наметну Косту Миросављевића, председника Трговачко-занатске коморе, на радикалску изборну листу, а једна друга група привредника је протезирала Даку Поповића.³⁷ На крају је кандидат радикала за град Нови Сад, после и посланик, постао наставник Павле Поповицки, сузбивши свог најљућег ривала, ветерана Миту Ђорђевића. Ове несугласице ипак нису поквариле изборни резултат радикала. Они су у Новом Саду добили 2740 гласова, али је и опозиција, која је са много аргумената тврдила да су избори били нерегуларни, имала више гласача у односу на претходне изборе: демократе 581, самосталци 570, Мађари 391, социјалисти 236, Немци 131 гласача и тако даље.³⁸

³³ Погледај у: Хрвоје Матковић, *Светозар Прибићевић и Самостална демократска странка до Шестиојануарске диктатуре*, Загреб, 1972.

³⁴ „У то време су самосталци имали присталице у трговачком свету, новосадској чаршији, код Срба, а нешто мање интелигенције и још мање сељака. Новосадски сељаци Срби у граду и околини су углавном били радикали...“ *Политичке странке у Војводини 1918–1946*.

³⁵ *Народ*, 13/30. 11. 1924.

³⁶ То је била једина влада чији се састав није поклапао са структуром градске власти, која је њено формирање осудила. ИАНС, фонд 150, записник са ванредне седнице Проширеног градског савета од 23. 8. 1924.

³⁷ *Привредне новине*, 49/6. 12. 1924.

³⁸ *Застава*, 29/9. 2. 1925.